

1.01
191.2)"175/1941"
Prejeto 6. 2. 2003

UDK

339.9(4-

Žarko Lazarevič*

Srednjeevropski gospodarski prostor do druge svetovne vojne**

IZVLEČEK

V razpravi je na pregleden način predstavljeno oblikovanje in delovanje srednjeevropskega gospodarskega prostora do druge svetovne vojne, na primeru Habsburške monarhije in njenih naslednic. Avtor ugotavlja, da se je znotraj monarhije z desetletji integracijskih procesov izoblikoval enoten prostor, kjer je bil prst pretok blaga, kapitala in ljudi. Znotraj monarhije je samodejno prihajalo do delitve dela, zahodne pokrajine so prednjačile v industrijskih panogah, vzhodni del države je večji del dohodka dosegal v agrarnih dejavnostih. Dopolnjujoča struktura je kljub razpadu države po prvi svetovni vojni še vedno določala gospodarske in trgovinske tokove, resda na znatno nižji ravni, in to kljub prevladujočemu ekonomskemu nacionalizmu v državah naslednicah. Pravo prelomnico je pomenila velika gospodarska kriza v tridesetih letih, ko so se srednjeevropske države zaprle vase, vsaka zase so skušale najti izhod iz krize s krepitevijo protekcionizma. Takrat je tudi prišlo do preusmeritve ekonomskih tokov. Glavnino zunanje trgovine so srednjeevropske države opravile z Nemčijo.

Ključne besede: Srednja Evropa, gospodarstvo, gospodarsko sodelovanje, Habsburška monarhija

ABSTRACT

THE CENTRAL EUROPEAN ECONOMIC AREA BEFORE THE SECOND WORLD WAR

The paper synoptically presents the formation and operation of the Central European economic area before the Second World War, in the case of the Habsburg Empire and its successors. The author ascertains that, after decades of integration processes, a uniform space developed within the empire which allowed a free flow of goods, capital and people. Inside the empire, a spontaneous distribution of economic activities took place, with the western parts becoming more advanced in industry than the eastern, which generated most of their income in agriculture. In spite of the disintegration of the empire and the prevalence of economic nationalisms in the successor states, the supplementary structure still determined the economic and commercial trends, although to a considerably lesser degree. A real turning point came with the Great Depression in the 1930s' when the Central European states shut themselves in and, each on its own, tried to find the way out of the crisis by strengthening protectionism. That was also the time when the economic trends were redirected. The Central European states effected the bulk of their foreign trade with Germany.

Key words: Central Europe, economy, economic cooperation, Habsburg Empire

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail: zarko.lazarevic@inz.si

** Razširjeni prispevek podan na okrogli mizi Srednja Evropa, Ljubljana, 17. oktobra 2020.

Definicije srednjeevropskega gospodarskega prostora so različne, kakor je različno tudi pojmovanje Srednje Evrope nasploh. V nadaljevanju bomo pri obravnavi gospodarskih vprašanj ostajali na ravni nekdanje Habsburške monarhije. Gre namreč za prostor, kjer se je ob politični enotnosti izoblikovalo še veliko enotno gospodarsko območje, ki ne samo politično, temveč tudi geografsko ustreza pojmu Srednje Evrope. Ob strani bomo pustili habsburško vlogo in gospodarska prizadevanja v nemškem prostoru, od koder je Avstrijo sistematično in uspešno izrinila Prusija.

Gospodarsko območje Habsburške monarhije je kot enoten prostor nastajalo skozi dolga obdobja, proces integracije je bil težaven in počasen. Začetke nastajanja enotnega gospodarskega prostora lahko umestimo v dobo terezijansko-jožefinskih reform. Z Marijo Terezijo in Jožefom II. se je zgodil premik k izgradnji moderne države in s tem tudi oblikovanja modernega gospodarskega sistema. Začne se doba aktivne gospodarske politike, ki vodi k vzpostavitvi notranjega odprtega trga in prometni integraciji. Mejniki v teh prizadevanjih je bilo leto 1775, ko so odpravili notranje carine med večino habsburških dednih dežel, med katerimi so bile tudi slovenske dežele. Vse skupaj je bilo podpirano še s prizadevanji za prometno integracijo s spodbujanjem gradnje cestnega omrežja, ki naj bi lajšala in omogočala izmenjavo blaga med posameznimi deželami. S povečano gospodarsko izmenjavo naj bi ustvarili enotno območje, namesto dežel, ki zaradi dinastične povezanosti živijo ena ob drugi v eni politični enoti. Stopnja gospodarske integracije med posameznimi deželami je bila namreč precej nizka. Odprava notranjih carin je bila po svoje tudi nuja, nastajajoči industriji je bilo treba namreč zagotoviti zadosti velik notranji trg.¹

Zunaj tega carinskega območja so ostale dežele ogrskega kraljestva; vse do srede 19. stoletja je namreč obstajala ločnica med obema državnima polovicama. Znotraj ogrske polovice pa so medtem potekale enake reforme kot v avstrijskem delu. Tudi v ogrskem delu so težili k sproščanju trgovine z oblikovanjem širšega notranjega trga, kar se je dogajalo v času Jožefa II., kakšno desetletje kasneje za avstrijsko polovico (1784). Navkljub enakim reformam v obeh polovicah pa je bil prehod blaga iz ene polovice v drugo obremenjen z dajatvami. Carinski sistem je bil zelo zapleten, na splošno pa je mogoče reči, da je bil enostranski, saj je bil izvoz na Ogrsko nič ali malo ocarinjen, medtem ko je bil znatno bolj obdavčen prehod agrarnega blaga in surovin iz ogrskih dežel v avstrijske. Ta sistem, ki je začel veljati v času Jožefa II. sredi osemdesetih let 18. stoletja, je z rahlimi dopolnitvami in spremembami obstal vse do srede 19. stoletja. Carine med avstrijskimi in ogrskimi deželami so padle v letih 1850/51,² po velikih in dramatičnih spremembah, ki jih je prineslo leto 1848.

Nove razmere so nastale v letu 1867 z uvedbo dualizma. Z vzpostavitvijo Avstro-Ogrske je bila tudi politično utrjena popolna monetarna in carinska unija dveh držav, kjer je bil prost pretok blaga, kapitala in ljudi.³ Vsaka državna polovica je imela svojo vlado, ki sta bili avtonomni. Navzven je Avstro-Ogrska

¹ David F. Good: Die wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750-1914. Wien: Böhlau, 1986, str. 34-36.

² John Komlos: Die Habsburgermonarchie als Zollunion : Die Wirtschaftsentwicklung Österreich-Ungarns im 19. Jahrhundert. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1986, str. 27-28.

³ Peter M. Garber - Michael G. Spencer: The dissolution of the Austro-Hungarian Empire : Lessons for Currency Reform. V: Essays in International finance, No. 191, February, 1994, str. 1-2.

imela skupno trgovinsko, obrambno in zunanjo politiko. Stroške skupnih politik so krili deloma iz carinskih prihodkov in iz kotizacij članic, pri čemer je avstrijski delež (70%) znatno presegal ogrskega (30%). Vedeti je tudi treba, da je bila Avstro-Ogrska pogodbeno skupnost, vsakih deset let so vedno znova obnavljali izhodiščno pogodbo iz leta 1867.

Enotni notranji trg je tako postal temelj, ki sta ga v procesih globlje integracije tega območja nadgrajevala še železniško omrežje in finančni sistem monarhije. Izgradnja prek 40.000 kilometrov železniških prog je bila izjemnega pomena saj je to omrežje povežalo izolirana lokalna in regionalna tržišča v enoten notranji trg.⁴ Enako pomembno vlogo je opravljal tudi finančni sistem. Velike bančne delniške družbe so prepredle državo z omrežjem svojih izpostav in podružnic. To finančno omrežje je omogočalo nadregionalno mobilizacijo in pretok kapitala. Značilen je bil tok kapitala od zahoda proti vzhodu, v odvisnosti od integracije posameznega območja v širši prostor in s tem tudi sposobnosti absorpcije kapitala.⁵

Stopnja gospodarske integracije Habsburške monarhije se je z desetletji krepila. Dopolnjujoča struktura industrijskih in agrarnih predelov je pospeševala medsebojno sodelovanje. Monarhija je le majhen del domačega proizvoda (7%) ustvarila v menjavi s tujino, v tem je zaostajala za zahodnoevropskimi državami. Znotraj monarhije je samodejno prihajalo do delitve dela, zahodne pokrajine so prednjačile v industrijskih panogah, vzhodni del države je več dohodka dosegal v agrarnih dejavnostih. To je potrjevala struktura medsebojne menjave, ki je slikala tudi podobo medsebojne povezanosti in soodvisnosti ob izteku 19. stoletja. Kar tri četrtine ogrske menjave, v kateri je na izvozni strani prevladovalo agrarno blago, je bilo opravljeno s partnerji iz avstrijske polovice monarhije. Za avstrijsko stran ogrski trg sicer ni imel tako velikega pomena, vendar pa je bil s polovičnim (50%) deležem v skupnem izvozu še kako upoštevanja vreden. Od panoge do panoge so bile velike razlike, izstopala je tekstilna industrija, ki je v ogrsko polovico monarhije prodala na trenutke tudi do dve tretjini svoje proizvodnje.⁶

V času do konca 1. svetovne vojne je bila Habsburška monarhija tudi slovenska država, Franc Jožef slovenski cesar, območje monarhije pa slovenski domači trg. Slovenske dežele so sodile med manj razvite dele avstrijske polovice monarhije, na ravni celotne monarhije pa so dosegale približno povprečno raven ali pa so se uvrščale malo pod njo.⁷ Doseženi slovenski ekonomsko socialni razvoj po prebroditvi kriznih razmer - mislim na potekajoč proces industrializacije, izgradnjo lastnega finančnega sistema, ki je bil z bančnimi delniškimi družbami integriran v nadregionalni trg kapitala, na osnovno prometno in energetskega infrastrukturo ter vsaj v osnovi stabiliziran agrarni sektor⁸ - je bil v zadnjih desetletjih 19. stoletja

⁴ Karl Bachinger: *Das Verkehrswesen*. V: Alois Brusatti: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918 : die Wirtschaftliche Entwicklung*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1973, str. 278-322.

⁵ Good, n.d., str. 91-92; Eduard März: *Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josephs I. Am Beispiel der k.k. priv. Österreichischen Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe*. Wien: Europa Verlag, 1968.

⁶ Good, n.d., str. 100-101.

⁷ Andrej Pančur: *Ekonomska vloga Avstro-Ogrske v evropskem prostoru s stališča modernizacijskih procesov in položaj posameznih dežel v njej*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2002, št. 2, str. 19-21.

⁸ Žarko Lazarević: *Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu : preobrazba slovenske gospodarske strukture v drugi polovici 19. in v 20. stoletju*. V: *Slovenija 1848-1998 : iskanje*

podlaga za nekoliko višjo rast bruto domačega proizvoda v primerjavi z drugimi manj razvitimi avstrijskimi predeli.⁹ Slovensko gospodarstvo je v letih pred 1. svetovno vojno prodalo približno tretjino svoje proizvodnje v druge dežele¹⁰ in to predvsem na območju Avstro-Ogrske, nekaj malega pa tudi v druge evropske države in celo na druge kontinente.¹¹

Avstro-Ogrska je bila enotni gospodarski prostor, ki pa je bil politično povsem neuravnotežen. Nepremostljiva politična nasprotja so na koncu povzročila tudi razpad države ob koncu 1. svetovne vojne, posledično tudi ekonomsko dezintegracijo. Nove politične meje so temeljito predrugačile podobo srednjeevropskega sveta. Oznanile so nastanek novih gospodarskih območij; namesto velikega, med seboj povezanega, dopolnjujočega se in v več stoletjih izgrajevanega gospodarskega prostora je nastalo nekaj manjših. Državo, ki je bila v mednarodnih odnosih upoštevanja vreden dejavnik, je nadomestilo šest držav, ki vsaka zase ni veliko pomenila, ne politično ne gospodarsko. Nasprotno, srednjeevropski prostor je postal lovišče velikih sil, prizorišče političnega in ekonomskega rivalstva med Francijo in Nemčijo, vpletala se je tudi Italija.¹² Srednja Evropa je postala konfliktno območje, kjer skupna preteklost ni bila spodbuda sodelovanju temveč ravno nasprotno, zaradi preteklih zamer je postala seme nadaljnega razdora.

Nove politične meje so oznanile tudi spremenjene pogoje gospodarjenja, zlasti v medsebojni gospodarski menjavi, tako na območju transfera kapitala in tehnologije, kroženja delovne sile, a tudi v trgovinskih odnosih. Različne gospodarske transakcije, ki so bile do razpada Habsburške monarhije nekaj povsem običajnega, vsakodnevnega in samoumevnega, brez posebnih ovir, so naenkrat postale težko izvedljive. Postale so zadeva meddržavnih pogajanj, odvisne od političnih in ekonomskih interesov - pogojenih z različno gospodarsko strukturo - političnih in gospodarskih elit v novo nastalih državah.

Srednjeevropski prostor je z razpadom Avstro-Ogrske zdrsnil v vrtnec različnih problemov in težav, kjer so se zelo pogosto do nerazpoznavnosti mešali vzroki in posledice, pri čemer so nemalokrat posledice že postajali vzroki novih težav. Negotova politična in gospodarska stvarnost je rahljala tradicionalne gospodarske tokove in utesnjevala prostor gospodarskemu sodelovanju. Zaradi finančno in valutno nestabilnih razmer, odsotnosti plačilnega prometa, v prvih povojnih letih niso bili vzpostavljeni osnovni pogoji za normalen potek gospodarskega sodelovanja. Zato je to tudi nekoliko zamrlo, z medsebojnimi stiki so se reševala le najbolj pereča gospodarska vprašanja. Odpravljale so se najnujnejše vrzeli pomanjkanja po sistemu blago za blago, na osnovi kompenzacijskih sporazumov.¹³

Nekoč enotni gospodarski prostor je preveval duh ekonomskega nacionalizma,

lastne poti. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 1998, str. 273-277.

⁹ Pančur, n.d., str. 19-21.

¹⁰ Milko Brezigar: Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Celje: Omladina, 1918, str. 15-16.

¹¹ Jasna Fischer: Odprtost slovenske industrije v letih pred I. svetovno vojno. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1994, št. 1, str. 35-43.

¹² Alice Teichova: Kleinstaaten im Spannungsfeld der Großmächte : Wirtschaft und Politik im Mittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriegszeit. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1988; Vuk Vinaver: Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1935. Beograd: ISI, 1987.

¹³ Žarko Lazarević: Gospodarsko sodelovanje Slovenije z drugimi državami naslednicami Avstro-Ogrske 1918-1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1997, št. 1, str. 47.

ki je temeljil na ohlapnem zbiru gesel in nejasnih idej o nacionalnem interesu.¹⁴ Eden prvih in najbolj značilnih ukrepov so bili posegi v gospodarsko lastniško strukturo, ki so na svoj način pomenili obračun s "krivično preteklostjo", to je obračun z razmerami pred letom 1918. Gospodarska stvarnost se je morala uskladiti s politično stvarnostjo, "zvesti sinovi naroda" so morali prevzeti odločujoče položaje tudi v gospodarstvu, ne samo v politiki.¹⁵ Sproženi so bili procesi nacionalizacij oziroma nostrifikacij gospodarskih subjektov, ki so bili v srednjeevropskem prostoru usmerjeni predvsem proti avstrijskim in madžarskim državljanom. Lastniške spremembe so z agrarnimi reformami segle tudi v kmetijski sektor, kjer je bil eden od ciljev tudi razlastitev tujih veleposestnikov.¹⁶

"Nacionalni interes" je bil kriv tudi za vznik pravih zidov carinske zaščite v novo nastalih državah, ki so težile k industrializaciji z izjemo Češkoslovaške in Avstrije, ki sta to že dosegli pred razpadom države. Carinske pregrade so bile postavljene zelo visoko. Najvišje jih je zastavila Poljska, kjer so se gibale med 49 in 67%. Jugoslavija in Madžarska sta carinsko zaščito nastavili med 27 in 41%. Visoke carine, v razponu od 21 do 30%, je glede na stopnjo lastne razvitosti nastavila Češkoslovaška. Hkrati je bila ta država znana po skorajda prohibitivnih carinah na kmetijske pridelke, kar je bila koncesija slovaškemu delu države. Romunija in Avstrija sta bili naravnost skromni, saj sta obremenjevali vstopajoče blago s precej nižjimi deleži. Avstrija je bila v družbi z Italijo, kjer so se carinske stopnje gibale med 16 in 21%. Romunska vlada pa je carinske dajatve določila v razponu med 19 in 23%.¹⁷

Novo nastale države so bile z izjemo Avstrije po gospodarski strukturi izrazito neuravnotežene, v večji ali manjši meri je prevladoval agrarni sektor. Celo Češkoslovaška republika je imela dokaj agrarni značaj po zaslugi slovaških predelov. Problem kmetijskega sektorja v večini srednjeevropskih držav je bil v njegovi neučinkovitosti v mednarodni primerjavi. Carinska zaščita je pognala cene industrijskih dobrin krepko navzgor. Kmečki dohodki, pri čemer je treba vedeti, da je bilo kmetijstvo na obravnavanem prostoru kar naprej v krizi skozi celo obdobje med obema vojnoma, pa niso dohajali cen. Nacionalni trgi za industrijske dobrine so bili tako zelo omejeni, v bistvu so bili zapolnjeni že s prvim industrializacijskim sunkom v dvajsetih letih. O kaki veliki konkurenčnosti na zunanjih tržiščih pa ne moremo govoriti. Te zagate z izjemo Avstrije in Češkoslovaške, ki sta imeli manjši kmetijski sektor, ni uspela preseči nobena srednje ali vzhodnoevropska država v tem času. Namesto da bi narodni dohodek, tedanje merilo napredka, zaradi napredujoče industrializacije strmo naraščal, kar so pričakovali, se je vzpenjal zelo počasi, v tridesetih letih pa praktično nazadoval.¹⁸

Dežele naslednice Avstro-Ogrske na gospodarskem področju niso mogle povsem odmisлити skupne preteklosti, pa čeprav povojne razmere niso bile najbolj

¹⁴ Peter M. R. Stirk: *Ideas of Economic Integration in Interwar Mitteleuropa*. V: Peter Stirk (ur.), *Mitteleuropa: History and Prospects*. Edinburg: Edinburg University Press, 1994, str. 89.

¹⁵ Rudolf Jaworsky: *Nationalwirtschaftliche Integrationsprobleme in Ostmitteleuropa nach 1918*. V: Hans Lemberg (ur.), Peter Heumos (ur.), *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa*. München: Oldenburg, 1993, str. 51-62.

¹⁶ Teichova, *Kleinstaatens im Spannungsfeld der Großmächten*, str. 39-50, 57-63.

¹⁷ Kurt Wessely: *Die Wirtschaftsverflechtung im Donauraum seit 1918*. V: *Der Donauraum*, 1969, št. 1-2, str. 52.

¹⁸ Ivan T. Berend: *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe before World War II*. Los Angeles: University of California Press, 1998, str. 224-245.

ugodno gojišče za ideje o gospodarskem sodelovanju in vzajemnosti interesov. Navkljub političnim pretresom in oteženim pogojem medsebojne gospodarske izmenjave, gospodarski tokovi niso bistveno spremenili tradicionalnih smeri. Dopolnjujoča gospodarska struktura industrializiranih in agrarnih predelov nekdanje Avstro-Ogrske je navkljub ločitvi z državnimi mejami še naprej določala gospodarske tokove in smeri poslovnega sodelovanja tudi po 1. svetovni vojni. Tradicionalne poslovne vezi so se prilagodile novi politično-ekonomski stvarnosti, priznati pa je treba, da na precej nižji ravni.¹⁹

Drugače tudi ni moglo biti, vezi s preteklostjo ni bilo mogoče prekiniti na mah. Gospodarska struktura posameznih dežel naslednic je bila prilagojena nekdanjim razmeram. Vse srednjeevropske države so se srečevale v osnovi z enakim problemom, z izgubo tržišč in s presežnimi zmogljivostmi. Razlika je bila le v gospodarskih panogah. Avstrija in Češkoslovaška, natančneje njeni češki deli, so se ubadali s predimenzioniranimi industrijskimi in obrtnimi zmogljivostmi, ki so nekoč zadovoljevale potrebe cele monarhije. Nasprotno pa so druge države imele nemalo težav s plasmajem svojih agrarnih presežkov. Madžarska je poleg drugega imela težave z zaposlitvijo svojih številnih mlinov, četrtine vseh v monarhiji, ki so nekoč mleli žito iz velikega dela monarhije.²⁰ Avstrija je npr. imela nesorazmerno velik presežek zmogljivosti v tiskarnah. Nadalje naj v ilustracijo razmer navedem še, da je v čeških deželah ostalo kar dve tretjini industrijskega potenciala Habsburške monarhije, po nekaterih izračunih celo čez 70%.²¹ Zaradi tega je v medvojnem obdobju prihajalo do prenosa proizvodnje v države naslednice, kjer sta se srečala dva interesa, na eni strani želja podjetnikov iz avstrijskih in čeških predelov po pridobitvi trga, na drugi strani pa želja po industrializaciji v naslednicah. Značilen primer tovrstnega spleta okoliščin je tekstilna industrija, ki je do 2. svetovne vojne izjemno napredovala v vsej Srednji Evropi.

Kot dejavnik integracije nekdanje monarhije smo izpostavili tudi omrežje denarnih zavodov. To omrežje je po stabilizaciji srednjeevropskih valut ostalo dejavno tudi v povojnem obdobju. Dunaj je še zmeraj ostal srednjeevropski finančni center, s katerim se nista mogla meriti ne Praga ne Budimpešta. Še zmeraj je veljalo pravilo, da se z območjem Srednje Evrope posluje prek Dunaja, prek dunajskih velikih bank. Te banke, kot npr. znamenita Credit-Anstalt, pa so večinoma ohranile omrežje podružnic in hčerinskih bank v vseh nasledstvenih deželah. In to omrežje je še naprej omogočalo pretok kapitala med posameznimi deli nekdanje monarhije.²²

Medsebojna menjava med naslednicami se je zaradi novih razmer razumljivo zmanjšala, kljub temu pa do neke radikalne preorientacije zunanje trgovine držav naslednic vendarle ni prišlo. Še zmeraj so trgovale ena z drugo, druga drugi so bile

¹⁹ Lazarević, *Gospodarsko sodelovanje Slovenije z drugimi državami naslednicami Avstro-Ogrske*, str. 47.

²⁰ Stirk, n.d., str. 95.

²¹ Kurt Wessely: *Zisleithaniens Wirtschaft und die Nachfolgestaaten. V: Die Auflösung des Habsburgerreiches : Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, str. 440.

²² Alice Teichova: *Commercial (Universal) Banking in Central Europe - from Cisleithania to the Successor States. V: How to Write the History of a Bank*. European Association for banking History, 1995, str. 125-133.

največje zunanje trgovinske partnerice, a vse skupaj na znatno nižji ravni. V prvi

polovici dvajsetih let, dobi izrazite nestabilnosti, tako politične, a tudi splošno gospodarske in monetarne, je zunanje trgovinsko poslovanje povsod močno upadlo. V drugi polovici dvajsetih let, v času relativne ali navidezne stabilnosti, pa je medsebojna izmenjava znova začela naraščati. A zlata doba monarhije se ni nikoli več povrnila. V monarhijo je Madžarska nekdanj plasirala tri četrtine vse svoje menjave, v letu 1929 še slabih 60%. Tudi avstrijski delež se je zmanjšal, nekdanji nadpolovični delež (51%) je zdrsnil na 40%. Enak vzorec se je ponavljal v primeru Češko-slovaške. Te tri države pa so bile najbolj odvisne od trgovine v srednjeevropskem prostoru.²³ Obseg in struktura njihove menjave sta določala tudi gospodarske tokove v širši regiji. Takrat se je pokazalo, da so z razpadom Avstro-Ogrske na gospodarskem področju vsi izgubili.

To zavedanje o veliki praznini je bilo jasno razvidno že v času razpada monarhije. Habsburška monarhija se je globoko usidrala v spomin kot "gospodarsko uravnoteženo področje". Ravno ta predstava je v celotnem obdobju med obema svetovnima vojnama, neredko tudi kasneje, imela zelo veliko vlogo pri razmišljanjih o Srednji Evropi in v pobudah za ureditev tega območja.²⁴ Avstro-Ogrska je bila v teh predstavah posrečena kombinacija, kjer sta se srečevali in dopolnjevali dve gospodarski strukturi. V enoten gospodarski prostor je združevala industrijske predele in finančna središča Dunaj in Budimpešto z agrarnimi predeli z vso surovinsko bazo.²⁵ V končnem je bila Avstro-Ogrska po gospodarskih značilnostih posrečeno označena kot "industrializirana agrarna dežela".²⁶

Zaradi tega so že v pariških mirovnih pogodbah, z Avstrijo v St. Germainu in z Madžarsko v Trianonu, dopustili možnost preferencialnih carin, da bi se izognili trgovinsko političnim težavam v podonavskem prostoru. Naspluh je bila klavzula o največji ugodnosti zelo uporabljana v celotnem obdobju med vojnama.²⁷ Sicer dobri nameni se znajo v vsakodnevem življenju izroditi. To nam kažejo tudi izkušnje pri sklepanju jugoslovanskih trgovinskih sporazumov.

Jugoslovanska vlada je v letu 1925 sklenila pogajanja z Avstrijo, leto dni kasneje z Madžarsko in v letu 1928 s Češkoslovaško, če se omejimo samo na najpomembnejše zunanje trgovinske partnerice, ki so to ostale skozi vsa trideseta leta in tudi v obdobju po 2. svetovni vojni, tja do informbiroja.²⁸

Sporazum, sklenjen z Avstrijo, je vseboval tudi tarifni del, kar je bilo pomembno, ker se je z njim zniževala carinska zaščita jugoslovanskega trga, saj je bilo uveljavljeno načelo dajanja statusa največjih ugodnosti pogodbenim stranem. Dogovorjene carinske stopnje so nato veljale tudi za vse naslednje sporazume. Pri sklepanju tega sporazuma je jugoslovanska vlada pokazala veliko razumevanje za

²³ Stirk, n.d., str. 94.

²⁴ Herbert Matis: *Wirtschaftliche Mitteleuropa-Konzeptionen in der Zwischenkriegszeit. V: Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995, str. 229-255.

²⁵ Stirk, n.d., str. 88.

²⁶ Herbert Matis: *Die Habsburgermonarchie als Wirtschaftsstandort in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. V: Die Regionen des ehemaligen Habsburgerreichs und ihre heutigen Wirtschaftsbeziehungen.* Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1998, str. 12.

²⁷ Stirk, n.d., str. 90.

²⁸ Jože Prinčič: *Gospodarski stiki Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske po drugi svetovni vojni.* V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1997, št. 1, str. 57-68.

avstrijske zahteve, ker je želela olajšati lasten izvoz v Avstrijo, predvsem kmetijskih pridelkov in surovin. Jugoslovanska koncesija Avstriji je v naslednjih letih postala sporna, saj je onemogočala sklenitev tarifnega dela trgovinskih pogodb z državami, ki so uveljavljale protekcionistično kmetijsko politiko. To se je pokazalo že pri sklepanju sporazuma z Madžarsko, ko se niso uspeli dogovoriti o tarifnem delu.

Še bolj do izraza pa je prišlo v letu 1928, ob sklepanju trgovinskega sporazuma s Češkoslovaško, ko so podpisali samo splošni del trgovinske pogodbe. Glede tarifnega dela se je češka stran zadovoljila, kar je bilo njej v korist, s statusom največje ugodnosti, ki ji je pripadal glede na predhodne jugoslovanske trgovinske sporazume z Avstrijo, Italijo in Nemčijo. Tak status ji je omogočal, da je v primeru 60% artiklov izvoženih v Jugoslavijo uporabljala znižane carinske stopnje, medtem ko sama ni lajšala dostopa jugoslovanskega agrarnega blaga na svoj trg. Tako ostru pozicija češkoslovaške vlade je bila po svoje tudi razumljiva, saj Jugoslavija v obsegu njene blagovne menjave s tujino ni zavzemala kakega vidnejšega deleža. Protiuslug ji tudi ni bilo treba dajati, saj so ji ugodnosti pri izvozu pripadale samodejno po klavzuli neomejene in brezpogojne največje ugodnosti iz drugih jugoslovanskih trgovinskih sporazumov.²⁹

Misel o vzajemnosti gospodarskih interesov v srednjeevropskem prostoru v času med vojnima razen pri idealistih ni bila ravno globoko zakoreninjena. Tega niso mogle spremeniti niti mednarodne pobude, ki so se oblikovale na konferencah v začetku dvajsetih let, ena je bila npr. tudi v Portorožu. Osnovni namen vseh pobud je bil olajšati gospodarsko izmenjavo v srednjeevropskem prostoru s sproščanjem trgovine. Nekatere kasnejše pobude so izpostavljale tudi oblikovanje prosto trgovinskih območij, ki bi zajemalo območje držav naslednic Habsburške monarhije, da bi gospodarska komplementarnost tega območja prišla do izraza v korist vseh udeleženi. V ozračju slavljenja idealiziranih nacionalnih držav so bili vsi ti predlogi zaman. Vsaka zahteva po doslednem uveljavljanju preferencialnih carin ali celo svobodno trgovinskih območij je bila razumljena kot poseg v nacionalno oziroma državno suverenost, razumljena je bila kot njeno omejevanje.³⁰

V tridesetih letih z veliko gospodarsko krizo so se razmere v Srednji Evropi zelo spremenile. Med ekonomskimi zgodovinarji prevladuje prepričanje, da je bil ravno ta prostor med krizo neprimerno bolj prizadet kot zahodnoevropske industrializirane države. Države so se še bolj zaprle vase, vsaka zase so poskušale izhod iz krize s krepitvijo protekcionizma. Mednarodna trgovina je iz leta v leto usihala, nekdanji trgovinski sporazumi so postali neaktualni, nadomeščali so jih klirinški sporazumi, kapitalski tokovi so se skorajda povsem ustavili. V večji ali manjši meri so države v Srednji Evropi pestile enake težave: strm upad gospodarske aktivnosti in s tem domačega proizvoda, velika zunanja in notranja zadolženost, tako države kot prebivalstva, zlasti kmetov, visoke stopnje brezposelnosti in nenazadnje tudi povsem nelikviden bančni sistem, ki je bil marsikje v ruševinah ter potreben temeljite sanacije. Okrevanje v drugi polovici

²⁹ Lazarević, *Gospodarsko sodelovanje Slovenije z drugimi državami naslednicami Avstro-Ogrske*, str. 50.

³⁰ Podrobneje glej Stirk, n.d. in Matis, *Wirtschaftliche Mitteleuropa-Konzeptionen in der Zwischenkriegszeit*.

tridesetih let je bilo počasno in mučno, trajalo je vse do 2. svetovne vojne.³¹

In ravno v teh razmerah se je nekoliko presenetljivo sodelovanje v srednje-evropskem prostoru okrepilo, resda na eni sami točki. Kmetijske države s tega območja so namreč v letu 1930 oblikovale posebno interesno združenje, t.i. Agrarni blok, kateremu so se kasneje priključile vse države med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Osnovni namen je bil s skupnim nastopom pripraviti evropske industrijske države, da odprejo svoje trge za kmetijske pridelke iz Srednje in Vzhodne Evrope.³²

V tridesetih letih se je v Srednji Evropi zgodil tudi pomemben strateški politični in gospodarski premik. V ta prostor je namreč dejavno posegla Nemčija, ki je k sebi pritegnila glavino zunanjetrgovinske menjave srednjeevropskih držav. Nemčija je postala največja ali ena izmed najpomembnejših gospodarskih partneric tega območja. Povsem je izrinila Francijo, ker se je takrat nazorno pokazala francoska nemoč podkrepiti dobre politične odnose z ustreznimi gospodarskimi mehanizmi.

Pripoved o srednjeevropski zgodovini v obdobju med svetovnjima vojnama je na gospodarskem področju tudi slovenska zgodba, saj je bila Slovenija z Jugoslavijo vred tesno vpeta v prostor nekdanje monarhije. Z vstopom v jugoslovansko državo so tudi v Sloveniji potekali procesi t.i. nacionalizacij oz. nostrifikacij. Slovenci so v tem času z nekoliko zakonske prisile pridobili odločujoče položaje v gospodarskih subjektih na slovenskih tleh. Hkrati je to pomenilo tudi dvig slovenskega podjetništva na višjo raven. Vendar pa to ni pomenilo odpovedi tujim naložbam in tujemu kapitalu. Delež tujega kapitala v slovenskem gospodarstvu je znašal tretjino, izviral pa je iz Avstrije in Češke. Prisoten je bil v bančništvu in industriji, predvsem v tekstilni industriji. Tudi Slovenija je v dvajsetih letih doživela nagel industrializacijski sunek zahvaljujoč jugoslovanskemu povpraševanju in protekcionistični državni politiki. Tudi v Sloveniji se je izmed vseh panog najbolj razvila tekstilna industrija, kjer je bilo kar 70% podjetij v tuji lasti. V rokah čeških in avstrijskih podjetnikov, ki so seboj pripeljali svoje tehnične strokovnjake, da so nadzirali in skrbeli za nemoten potek proizvodnje in prodaje.

Na Avstrijo in Češkoslovaško je bila Slovenija navezana tudi pri blagovni menjavi. Če začnemo s kmetijstvom, lahko ugotovimo, da je bila Slovenija predvsem uvoznica hrane in drugih surovin. Za izvoz je ostalo nekaj sadja, vina, jajc in goveje živine, kar so prodajali v Avstrijo, drugam, če odštejemo les, skorajda nič. Iz Avstrije, malo manj iz Češkoslovaške, so za potrebe kmetijstva uvažali kmetijske stroje in orodje. Ti dve deželi sta v pretežni meri oskrbovali Slovenijo z industrijskimi potrošniškimi dobrinami in polizdelki za razvijajočo se industrijo. Od tod so prihajale tudi investicijske dobrine, npr. stroji. Od skupne jugoslovanske vsote uvoženih strojev so jih v Sloveniji montirali vsaj petino. Tudi v turizmu ni bilo prav nič drugače, najštevilnejši in najbolj zaželeni gostje so bili iz Avstrije in Češkoslovaške.³³

³¹ Berend, n.d., str. 249-299; Teichova, Kleinstaaten im Spannungsfeld der Großmächten, str. 175-198.

³² Nikola Vučo: Agrarni blok podunavskih zemalja za vreme ekonomske krize 1929-1933. V: Svetska ekonomska kriza 1929-1934 godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope. Beograd, 1976, str. 29-49; Witold Szulc: Die Warschauer Agrarkonferenz (August 1930) und die Formierung des Agrarbloks in Ostmitteleuropa. V: Studia historiae oeconomicae, 1993, št. 20, str. 167-180.

³³ Lazarević, Gospodarsko sodelovanje Slovenije z drugimi državami naslednicami Avstro-Ogrske,

 Žarko Lazarević

 THE CENTRAL EUROPEAN ECONOMIC AREA BEFORE THE SECOND WORLD WAR

 S u m m a r y

The definitions of the Central European economic area are as varied as is the concept of Central Europe itself. For our purposes of dealing with the economic issues we focused on the former Habsburg Empire. This politically uniform territory, on which a vast uniform economic area developed, corresponds to the concept of Central Europe, both politically and geographically. The economic area of the Habsburg Empire took shape over a long period of time and the process of integration was painstakingly slow. The beginnings of a uniform economic area can be dated back to the period of the Theresian and Josephian reforms. The reigns of Maria Theresia and Joseph II marked a turning point which led to the construction of a modern state and, simultaneously, a modern economic system. The period of active economic politics began, paving the way for an open market and the integration of the transportation network.

Up until the Spring of the Nations the Austrian and the Hungarian halves of the empire were separated by customs barricades which fell in 1850 and 1851, after the great and dramatic changes wrought in the year 1848. The introduction of dualism in 1867 gave rise to a new situation. The foundation of Austria-Hungary strengthened the monetary and customs union of the two countries also politically. Such a unified internal market became a foundation on which the empire's railway and monetary systems were built, as part of the processes of deeper integration of this area. Noteworthy was the shift of capital from west to east, which depended on the integration of individual areas into a wider area and, with it, the ability to absorb the capital. The degree of the economic integration of the Habsburg Empire strengthened over passing decades. The supplementary structure of the industrial and agrarian parts accelerated mutual cooperation. In the empire, a spontaneous distribution of economic activities took place. The western parts became more advanced in industry while the eastern parts generated most of their income in agriculture.

Whilst, economically, Austria-Hungary was unified as an area, it was very unbalanced politically, which eventually led to its political and economic disintegration after the First World War. A state which, formerly, made its influence felt in international relations was succeeded by six others, none of which had much weight either politically or economically. The once unified economic area was now inundated with the spirit of economic nationalisms, based on ambiguous slogans and unclear ideas about national interests. Although, as a logical consequence of the new situation, the trade between the successor states decreased, there was no radical redirection of their foreign trade policies. They continued trading among themselves as major trade partners to each other, although to a significantly lesser degree. The economic structure of the individual successor states was adapted to the former conditions. All Central European states essentially faced one and the same problem: the loss of markets and surplus capacities. The only difference was in industrial sectors.

The Great Depression in 1930s' wrought major changes in Central Europe. The prevailing conviction among the economic historians is that, during the Depression, this area suffered more than the industrialised countries in Western Europe. As a result, the countries shut themselves in even more and, each on its own, tried to find the way out of the crisis by strengthening protectionism. The international trade shrunk more with each successive year, the former trade contracts became irrelevant and were replaced by the clearing contracts, and capital trends all but stopped. The Central European states suffered the same problems to a greater or lesser degree: a sharp decline in economic productivity and, consequently, in domestic product, a high foreign and domestic debt in both public and private sectors, especially amongst peasants, high unemployment and a completely illiquid banking system which was in ruins in many places, and in need of radical reform. The recovery in the second half of the 1930s' was painstakingly slow, and lasted up to the Second World War.